

*Szolnoki Tudományos Közlemények XII.
Szolnok, 2008.*

Dr. BARTHA JÚLIA

KELETI GYÖKEREK A KUNSÁG IDENTITÁSÁBAN

Napjainkban aligha lehet aktuálisabb téma az identitásnál. A 20. század végén megindult társadalmi folyamatok a századfordulóra egyre erőteljesebbé váló globalizációs hatások felerősítették azt a különös történeti tudatot, ami az egykori Jászkun Kerületek lakóit jellemezte. Divatos kifejezés is az *identitás*, azaz egy néprajzi csoport tudata, öntudata, önértékelése, az, ahogyan magát jellemzi, körülírja. A Kunság népe ma is kunnak vallja magát, jól lehet, ez a csoporttudat nem feltétlenül az etnikai hovatartozást jelenti, hiszen azt, hogy a kunok a kiptcsaktörök népek családjába tartoznak, az átlag kunsági ember nem tudja, legfeljebb az értelmiségi, de az sem jellemző. Mégis arra a kérdésre, hogy kik a kunok, mindenki egyértelműen azt válaszolja, hogy a Nagykunság tősgyökeres lakói!

A karcagi Kun emlékhely két központi alakja

Ez a történelmi (jogi) tudat a privilégiumok elnyerése után jelent meg. Tartalma azt közvetíti a csoport tagjai felé, hogy mi vagyunk a kunok, akik külön csoportként, érdemeink alapján elnyertük azokat a kiváltságokat, amelyek meghatározták helyzetünket ebben a hazában. E privilégiumokat védeni kellett, s ennek a védelemnek, az új privilégiumok szerzésének hagyományi lettek, történetük volt. Összekovácsolódott a Jászkunság népe, bár minden történelmi sorsforduló próbára tette, mégis mindig visszatért az elődöktől örökölt kultúrához, átmentve, megőrizve a szokásokat, alakítva azokat a kor szelleméhez. Mindez azért lehetett, mert a mai megerendszer megalakulásáig meglehetősen zárt volt a társadalom, nehezen fogadott be idegeneket, s ha mégis arra kényszerült, alkalmazkodásra kényszerítette őket. De nézzük miként alakult a Kunság (csakis a Nagykunságot értem) lakóinak története, hogyan maradtak meg azok az apró kulturális elemek, amelyek az egykori kun műveltséget idézik, s amelyek az identitás keleti gyökereit jelentik.

A 13. században a Keletről jött etnikai csoportokkal újra megjelent a Kárpát-medencében az eurázsiai steppe lovas-nomád kultúrája.

Keleti harcos viselete¹

¹ A Szerk.

A török- és iráni eredetű beköltözők hatása a magyar nép embertani képén, anyagi és szellemi kultúráján egyaránt érezhető. Velük felülrétegződött a honfoglalás korában is jellemző keleti kultúra.

IV. Béla és Kötöny kán találkozója a Radnai-hágónál.

A keleti színezeten a hódoltság-kor török kultúra nem sokat változtatott, jól lehet, hogy a török hódoltság másfél évszázada elég hosszú idő volt ahhoz, hogy jelentős kulturális átadás-átvétellel számolhatnánk. Azonban a török közigazgatás berendezkedése folytán erre csekély lehetőség volt.

A törökök szinte érintetlenül hagyták a Birodalomhoz tartozó területek intézményrendszerét, mert az érdekük az volt, hogy jó adófizetőik legyenek. Így a hódoltság alatt meglévő települések és azok gyér lakossága a kereskedelem révén jutott török hatáshoz, ami leginkább a díszítőművészetben nyilvánul meg.

A Kunságban a korábban elkezdődött pusztásodás a török idők alatt fokozódott. A hódoltság, illetőleg a Rákóczi-szabadságharc utáni visszatelepülés, a Nagy-kunság benépesülése után alakult ki ez a sajátos történelmi tudat, ami a Jász-kunságot, jászokat és kunokat egyaránt jellemezte, ami egyfelől származástudatot takar, de területhez kötődést is jelent. Ez az identitástudat tehát koronként más-más tartalommal töltődött meg, és akkor erősödött meg mindig, amikor a külső körülmények, pl. a jogcsorbítás ezt előhívta a kollektív emlékezetből.

Kunnak lenni az élők tudatában annyit jelent, mint “konok, nyakas, kálvinista”, a szíken is megélő, összetartó, de azt is jelenti egyben, hogy a Kunságon lakó. Befelé zárt világába alig enged be idegent, más etnikumot, más vallásút. Kitaranak a szokásaik, az elveik mellett, tartózkodóak, és kevés beszédűek. (Ez csak a férfiakra igaz ...) Móricz Zsigmond a Forr a bor című regényében (ami a kisújszállási gimnáziumban játszódik) így jellemezte a harangozót: „Olyan sovány arcú kis ember volt, mint a többi kun, s el tud ülni egy életen át, hogy meg nem szólal.”

Legnagyobb értékük azonban az, hogy rendkívül szorgalmasak, dolgozók, s ha akadt közülük olyan, aki került a munkát, azt, mint „rongyembert”, nem vették be az arató- vagy cséplőbandába.

A Kunság, mint az Alföld legnagyobb állattartó körzete *életmódjában* sokáig megőrizte a *keleti hozadékot*, ami fundamentumát jelenti annak a származástudatnak, és annak a sajátos színezetű népi kultúrának, amely olyan markánsan megmutatkozik. A redemptio-val újabb erősítést kapott az a másság, a régi jogállás visszaszerzésére irányuló törekvések egyesítették az erőket egyben a határokat is kijelölték. Ez védelmet jelentett az itt élő lakosságnak. Feltételezzük, hogy a visszatelepült lakosság között arányaiban több lehetett a kun származású, a többi betelepült pedig alkalmazkodott a kultúrájukhoz. Egyébként rendkívül érdekes, hogy ha összehasonlítjuk a török defterekben talált neveket a Kunság mai lakóinak neveivel, sok azonosat találunk.

A *redemptio* során visszavett privilégiumok keretei között zajlott az a sajátos parasztpolgári fejlődés, ami, ha töredékeiben is, de megőrzött jó néhány olyan kulturális elemet, ami nem tulajdonítható másnak, mint az egykori kun műveltség töredékének.

Az etnikus identitás hangsúlyozása mindig, nagy társadalmi problémákban, amolyan válsághelyzetben kap nagyobb hangot és teret. Kétségtelen, hogy e sajátos történelmi tudat kialakulásában, formálásában a helyi értelmiségnek mindig nagy szerepe volt. A helytörténet oktatása az iskolák tanmenetének része volt. A két világháború között a helyi nyomdában készült füzetek hátsó borítóján rövid Kunság-történetet olvashatott a kisdíák, a helybéli tanítók, nagyhírű, tudós gimnáziumi tanárok között jó tollúak is voltak. Ők autentikus közvetítői voltak egy néprajzi csoport kultúrájának. Ám a származástudatot “bizonyítékokkal” nehéz igazolni. Végző soron az ember az, aminek tartja magát. Függetlenül attól, hogy “őslakosok” vagy “tősgyökeresek” avagy jövevények voltak, gondolkodásukban egységessé váltak a Nagy-kunság lakói. A *kuntudat* mindig úgy forog közszájon, mint a magyar társadalmi tudat egyik része, a magyar kultúrába olvadt idegen elem oly módon integrálódott az itteni hagyományokhoz, hogy közben megtartott – elsősorban az átmeneti rítusoknak köszönhetően olyan elemeket, amelyek a már vázolt történelmi körülmények között hagyományozódva, máig fennmaradtak.

Szabad Nagykunok Címere

A kun műveltség archaikus rétegét képezik a nyelvemlékek, elsősorban a földrajzi nevek, személynevek és a szórványemlékek, amelyeket a tájnyelv olykor jelentését veszítve is de megőrzött. A kun műveltség így a nyelv is a 16. századra fokozatosan belesimult a magyar műveltségbe. A nyelvtudomány a magyarországi kunok nyelvének problémáit Mándoky Kongur István, Baski Imre, és Rásonyi László munkásságával jórészt összegezte, az újabb kutatási irány is kirajzolódott. A személy- és ragadványnevek olyan területei a nyelvemlékeknek, amely még szép eredményekkel kecsegtetik a nyelvészeket. Közülük csupán mutatványként említem a *Karacsor*, *Kácsor*, *Karakas*, *Garaguly*, *Csőreg* személyneveket, a személynév alapú földrajzi nevek közül a *Zádort*,

a *Bengecseget*, vagy a ragadványnevek között a Kecset, ami az egykori kun névadási szokás egyikét idézi: alapja a gedzse: éjszaka született jelentésű név. A szórvány nyelvelékek többsége a pásztorkultúrához kötődően élt tovább.

Pásztorviselet

Itt említhetjük az *árkány*, *csabak*, *cötkény*, *özön*, *köldök*, *kömöndörög*, *daku*, *tőzeg*, *csök* szavakat. Ezek a kun eredetű szavak az élő nagykunsági nyelvet, a tájnyelvet színesítik, teszik egyedivé. S hogy miként maradtak ránk, arra igen szép példa a következő két szólás: *Nyakas lúnak is nyakába vetik az árkánt.* (A makrancos lovat is meg tudják fogni, a zabolátlan embert is meg lehet fékezni jelentésű szólás.) Vagy egy másik: *Eb a csikaós bunda nélkül, de még inkább ánkán nélkül!* Önmagáért beszélő szólások. S hogy a szóban forgó szó jelentését is mondjam: árkan – hurkos pályvakötés, amivel a lovat kifogják a ménesből.

A gyermekfolklór területéről a Mándoky Kongur István Kunmadarason, Kunhegyesen, Karcagon és Kisújszálláson gyűjtötte a kiszámolós mondókát, ami a számneveket őrizte meg. „*Bírem bellő, akem ígő, ecsém eszi, törvény teszi. Bírem – birim, (egyem) ikem- ikim, (kettem) ücsim- hármam ...stb.*

A néphit a táltos alakját őrizte meg. Olyan sajátossága ez a kultúránknak, ami keleti párhuzamai keleti párhuzamai a ma élő kultúrában is megelhető. Diószegi Vilmos és Barna Gábor megállapításait a Szolnok megye Néprajzi Atlasza felmérései igazolták. Mindezek alapján állíthatjuk, hogy a pásztorkultúrához kapcsolódva a táltos-hit etnikus gyökerű eleme népi kultúránknak, ami a kun műveltségi felülrétegződés okán maradhatott meg napjainkig.

Népszokásaink között, a lakodalmas szokáskör és a temetkezési kultúra sajátos elemeit érdemes vizsgálni. A lakodalmas szokásrendben számos régi keleti szokáselem él, főként a házassági ajándékozásnál, a lakodalmas jelképeknél, így az almaszimbólumokban, a lakodalmas zászlóknál, a vőlegénytől a menyasszony számára megkívánt ajándékoknál.

Felkendőzött lakodalmas lovak

A kunsági lakodalmas szokásrendben a menyasszony vételárának (a hajdani kalim) emlékének meglétét a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok legnagyobb tudományos vállalkozása, a Néprajzi Atlasz felmérései is igazolták. A Kunságon a lovak kantárjára kötött kendő, vagy a vőfi botjára tűzött szalag eredete a közép-ázsiai kazak szokásokhoz vezethető vissza. Vámbéry Ármin írja le elsőként a következő jelképes nőrablást, ami töredékekben ugyan, de a nagykunsági lakodalmas szokásokban is megfigyelhető: „*A lakodalmas menet amikor a lányt viszi jövendőbelijének házához, az út alatt játékokat, tréfákat eszelnek ki. Az első szekéren ül a menyasszony jövendőbeli ágyával, a fiatalság körülöttük sűrű és aki sebes vágatásban megkerülve a menetet legelőször hozzájuk érkezik, annak jutalmul egy kendőt dobna. A többi lovas igyekszik ezt tőle elragadni, de ő a tőle kitelhető módon vágat és nem szabad őt többet üzni, ha a szekeret elérte. A nyert kendőket a ló kantárjára kötik, s még sokáig megőrzik.*”

A keleti párhuzamokból az világlik ki, hogy a közép-ázsiai törökségi kultúrával mutat rokonságot, hasonlóan a jelképes nőrablás – az útelkötés szokásához, aminek analógiái napjainkig fennmaradtak. A kunsági lakodalmas szokásokban a századfordulóig éltek. A tisztségviselők

között archaikus, a vőfély, és a lovaslegények alakja. A vőfély a törökségi lakodalmas gazdának felel meg, a vőfélyversek pedig az esemény elbeszélését adják. Nem lehet véletlen, hogy az első vőfélyversek az Alföldről kerültek elő.

Itt, a Nagyalföld közepén, a Kunságon maradtak meg olyan apró elemek, a legösszetettebb társadalmi intézménybe, a lakodalmas szokásrendbe ágyazva, mint a lakodalmas zászló – kendő, a felkendőzött ló, mint jelkép, a juhfej rituális osztása, amit az összehasonlító vizsgálatok eredményeként etnikus gyökerű műveltségi elemnek vélek. A törökségi kultúrában, a közép-ázsiai törököknél, a kazakok és a kirgizek népi kultúrájában szintén megtalálhatók.

Temetkezési kultúránkban a kun sajátosságának tekintik a kutatók a kurgánon álló, kezükben áldozati csészét tartó összobrokat, amik a kunok vándorlási területén a 7-11. századtól megtalálhatók.

Kunbálvány

A magyarországi kunok vezetőrétegei itt is gyakorolták az ősök tiszteletének ezt a módját, feltehetően *Kunkép Korbány*, (kurgán), Kormancsok (áldozati hely) kunhalmok nevei, és más földrajzi név őrizte meg. A *kunok lila gyásza*, és a sírokba rontáselhárítás céljából tett kultikus növény, az *anyarozs* (*Secale cornutum*), és az üröm (*Artemisia*) még olyan eleme a népi kultúrának, ami minden kétséget kizáróan a kunokat jellemezte, amint azt Selmeczi László Karcag környéki kun ásatásaiból tudjuk. Közülük – pl. a lila gyász emléke –, a kunsági kitelepülés miatt a bácskai Feketics és Ómoravica helységekben a 20. század elejéig megmaradt.

A népi táplálkozás terén a szárítás, füstölés és a juhhús főzésének, fogyasztásának sajátos szokását említhetjük még. Aki járatos a nagykunsági táplálkozási szokásokban jól tudja, hogy a karcagi birkapörkölt íze miben tér el a túrkevitől, vagy a kisújszállásitól, de mind különbözik a Jászságban főtt birkatesttől. A Kunságon belefőzik a perzselt lábat és az állat fejét is, ami tiszteletbeli falatnak számít. A kazakisztáni gyűjtéseim során több alkalommal tapasztalhattam, hogy a főtt juhfej a legnagyobb megtiszteltetés, amivel a messziről jött vendéget illetik. A rituális osztás a házigazda tiszte: a szemet, fület, nyelvet, a tokadarabkákat kéztől adja a gazda.

A tárgyi kultúrában elsősorban az állattartáshoz kötődően, a kunsági *legénybot*, a *kutyanyakörv*, és a *nyereg* szerkezete őrizte a keleti kultúra emlékét.

A viseletben a *kunsüveg* az, aminek kontinuitását igazolni lehet szinte a kezdetektől addig, míg a kalapviselet ki nem szorította. A szűrvisolet ázsiai eredete bizonyított. A kunságra annyiban jellemző, amennyiben a rajta lévő díszítés sajátossá tette. Ez a viseleti darab a legvitatottabb, hiszen a magyar nyelvterületen elterjedt, ám a különböző kelet- és nyugat-európai hatásokra alakult sajátosan magyar viselet lett, aminek álló gallérja, szabása, rátétes díszítése, archaikus, közép-ázsiai, de a díszítése olykor hódoltságkori török hatást is mutat. A kérdés még további kutatásokat igényel, az azonban tény, hogy a legrégebbi táji típusnak a Jászkunsági szűr tűnik. Díszítőművészetünkben a kunhímzés őrizte meg a keleti elemeket. Az is bizonyított, hogy az alföldi magyarság viseletére hosszú ideig hatott a kun kaftános viselet.

Kunhímzés

ÖSSZEGZÉSÜL elmondhatjuk, hogy a Kunság népi kultúrájában számos olyan műveltségi elem őrződött meg, amely az egykori kun műveltség része volt. Beépült a magyar kultúrába, így annak különös színt adott, s egyben táplálta azt a sajátos történeti tudatot, ami a térség legfőbb jellemzője.

Napjainkban, amikor a globalizációs nyomás egyre erőteljesebben érinti a mindennapjainkat is, érdekes választ ad a helyi társadalom: újjáélednek a hagyományok, s mintegy kapaszkodót jelent a helyieknek az az érték, az a kulturális örökség, amit ez a táj az évszázadok alatt felhalmozott. Újabb jelenségekkel találkozik a kutató. A Nagykunság és ez esetben a Kiskunság is, újjáélesztette a kunkapitány-választás szokását. A Nagykunságon, Kisújszálláson 2000-ben választottak először kunkapitányt, azóta minden évben minden nagykun település beiktatja a saját kapitányát. Legutóbb Kétpó település választott. Jelkép ez, az önállóság, az önkormányzatiság jelképe, hiszen, amint tudjuk, a kunkapitány volt a település közjogi méltósága, ő tartozott felelni a rendért, és intézni a vitás ügyeket. A mai kapitányoknak hatalmuk már nincs, de a jelkép ereje, a közösségért végzett misszió, megmutatkozik a választásban. 2001-ben megalakult a Nagykun Nádor Huszár Bandérium, ami az első kunkapitány Horváth György vezetésével minden társadalmi, és nemzeti ünnepen megjeleníti az egykori kunsági lovasok emlékét.

Nagykun Nádor Huszárok²

² A Szerk.

Mi sem mutatja jobban a *kun identitás erejét*, mint az, hogy a *muszáj vármegye*, a jelenlegi megyerendszer megalakulása óta, tehát az egykor Hármaskör megsemmisítése óta első ízben történt meg a Nagykunság és a Kiskunság összefogása 2008. szeptember 24-én Kecskeméten, 32 kiskun, 9 nagykun települési önkormányzat, 2 megye, 2 megyei múzeum, és 4 civil szervezet részvételével megalakult a *Kun összefogás konzorcium*, amely a kunok világtalálkozójának és az ehhez kapcsolódó tudományos konferenciáknak, és egyéb rendezvényeknek a szervezésére jött létre.

A közös származástudat, a közös történelmi sors, és a Kunság jelenlegi lakói kultúrája iránti felelősség hozta létre. Az identitás, a közös történelmi és kulturális egység újabb szép megnyilvánulása ez, amely megerősít mindnyájunkat.

IRODALMI AJÁNLÁS

Bartha Júlia

2002 A Kunság népi kultúrájának keleti elemei

2007 Nem a ruha teszi az embert. A Nagykunság népviselete In: TISICUM A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve Szolnok, 49-67p.

Bellon Tibor

1980 A Nagykunság történelmi tudata. In. A magyar nép tudósa (Szerk. Bellon Tibor), Karcag, 85-90.p.

Gáborján Alice

2000 Cifraszűrök. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusa.

Paládi Kovács Attila

1966 A boza kultúrtörténelmi hátteréhez. In. Műveltség és hagyomány VIII. 71-84.p.

1967 Jelenkori etnikai folyamatok Magyarországon In. Régió és Kultúra.Tanulmányok Szatmár néprajzáról Gunda Béla tiszteletére. (Szerk. Ujváry Zoltán) Debrecen 69-73

Pállóczi Horváth András

1974 Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában. Karcag

Palotai Gertrúd

1940 Oszmán-török elemek a magyar hímzéseken. Budapest.